

M.B. KENIN-LOPSAN

Şamanii din Tuva

Traducerea din limba rusă şi îngrijire ediţie:

GABRIEL AMUZESCU

EDITURA HERALD
Bucureşti

CUPRINS

Cuvânt de început	5
Comoara vie a șamanismului	8
Introducerea autorului	27

PARTEA ÎNTÂI CULTELE ȘAMANISMULUI TUVIN

Capitolul I	
ȘAMANISMUL TUVIN ÎN LITERATURA ETNOGRAFICĂ.....	33
Capitolul II	
RĂDĂCINILE MITOLOGICE ALE ȘAMANILOR TUVINI.....	50
Capitolul III	
MISTERUL ȘAMANILOR TUVINI.....	64
Capitolul IV	
RECUZITA ȘAMANILOR TUVINI.....	89
Capitolul V	
PROFEȚI AI ȘAMANILOR TUVINI.....	102
Capitolul VI	
MOARTEA ȘI FUNERALIILE ȘAMANILOR TUVINI.....	130
ÎNCHEIERE.....	142

PARTEA A DOUA FOLCLORUL ȘAMANILOR TUVINI

Introducere.....	153
SECȚIUNEA I	
Lumi în care „se află” șamanul în timpul ritualului.....	159
SECȚIUNEA II	
Compoziția ritualului șamanului.....	195
SECȚIUNEA III	
Ritualul șamanului adresat obiectelor sale de cult.....	207
SECȚIUNEA IV	
Ritualul șamanului adresat bolii.....	230
SECȚIUNEA V	
Ritualul șamanului adresat copiilor.....	246

SECȚIUNEA VI	
Ritualul șamanului închinat rugăciunii.....	257
SECȚIUNEA VII	
Ritualul șamanului invitat special.....	279
SECȚIUNEA VIII	
Ritualul șamanului adresat tutunului.....	291
SECȚIUNEA IX	
Ritualul șamanului închinat animalelor domestice.....	299
SECȚIUNEA X	
Ritualul închinat devorării reciproce a șamanilor.....	306
Încheiere.....	317
ANEXA: COORDONATELE SUFLETULUI LA TUVINI.....	325
VIAȚA ȘI OPERA LUI MONGUȘ BORAHOVICI KENIN-LOPSAN.....	342

Cuvânt de început

Când spui Siberia te gândești în primul rând la condiții vitrege de existență, la ierni lungi, la întinderi fără sfârșit, la oameni puternici și la... șamani. Doream să cunosc realitatea din spatele poveștilor care circulau în legătură cu locuitorii Siberiei, despre care auzisem atâtea lucruri. Așa a început povestea - de la o dorință interioară care s-a transformat în idee și s-a materializat într-o călătorie.

Tuva este o republică a Federației Ruse situată în partea de sud a Siberiei, acoperită de păduri în partea de est și de stepă în partea de vest, și sunt bine cunoscute condițiile de viață foarte grele și temperaturile extreme ce sunt atinse acolo mai ales în timpul iernii. Religia dominantă este budismul, însă șamanismul se bucură de o mare prețuire în rândul populației, fiind acceptat din nou ca religie; vreme îndelungată acesta a fost interzis, însă nu a putut fi distrus în totalitate, fiind practicat și transmis pe ascuns.

Când mă gândesc la Tuva îmi vin în minte oamenii care trăiesc acolo și însuflețirea cu care ne-au primit. Respectul și grija pe care le-au arătat față de noi ne-au făcut să ne simțim ca făcând parte dintr-o familie nobilă. Este impresionat sentimentul pe care îl ai când ești prețuit doar pentru că ești o ființă umană dornică să cunoască și îndeajuns de curajoasă pentru a călători până aproape de capătul lumii.

Întâlnirea cu șamanii din Tuva m-a făcut să înțeleg cu claritate ce înseamnă cu adevărat șamanismul. Am putut constatat că acesta nu este ceva ciudat, spectaculos sau care să te înfricoșeze. Nicidecum. Pur și simplu, șamanismul este un cult în centrul căruia se află omul în relația sa directă cu natura și spiritele acesteia. Măiestria unui șaman constă tocmai în a intra în relație cu toate spiritele naturii și cu ființele din lumile superioare pentru a ajuta oamenii să

trăiască sănătos, armonios și la potențialul lor cel mai înalt, cultivând o relație directă cu Cosmosul.

Pentru a face cunoscute lumii locul și importanța șamanismului din Siberia a fost scrisă și prezenta carte. Autorul ei, M.B. Kenin Lopsan, una dintre cele mai importante personalități din țara sa, a lucrat neobosit, decenii la rând, prezentând în cărțile și studiile sale activitatea șamanilor tuvini de-a lungul veacurilor și făcând accesibilă realitatea din spatele miturilor privitoare la viața și munca acestor oameni deosebiți.

În călătoria noastră pe acele meleaguri îndepărtate, am fost profund impresionat de disciplina și conduita șamanilor pe care i-am întâlnit. De pildă, l-am urmărit pe șamanul Nikolay Oorzhak, care ne-a fost ghid spiritual în demersul nostru de a descoperi тайнеle Siberiei; l-am observat cum trăiește, care este cursul obișnuit al vieții sale. El își începe ziua cu practicarea de exerciții energetice care combină mișcarea cu respirația, un exercițiu numit „zborul corului”. Urmează apoi un ritual în care cântul este preponderent, fiind cunoscută metoda de vindecare a șamanilor siberieni bazată pe emiterea de sunete speciale și încărcate de o anumită vibrație energetică. Ziua se încheie cu un alt ritual la fel de impresionant. În același timp, ne-a uimit grija și responsabilitatea lui față de familie, față de tot ce îl înconjoară: animale, plante, oameni – de unde decurgea un sentiment de siguranță și protecție. Deși era foarte exigent atât cu el însuși, cât și cu ceilalți, reușea în mod uimitor să transmită neîncetat înțelegere și compasiune față de tot ceea ce îl înconjura.

Experiența trăită la capătul lumii printre acești oameni uimitori ne-a schimbat complet percepția despre ce înseamnă relația armonioasă dintre om și natură și respectul față de tot ce este viu. Ne-a ajutat să descoperim ce înzestrări avem și să înțelegem cât de binecuvântați suntem.

*

Această carte nu ar fi putut fi publicată în limba română fără ajutorul câtorva persoane, cărora doresc să le mulțumesc în mod deosebit:

În primul rând, lui M.B.Kenin-Lopsan, autorul acestei cărți unice, „unul dintre cei mai autentici șamani în viață”, după spusele lui Michael Harner, fondatorul Centrului pentru Studii Șamanice, pe care l-am cunoscut în anul 2009, în timpul călătoriei mele în Tuva. M.B.Kenin-Lopsan mi-a făcut onoarea deosebită de a-mi acorda dreptul de autor pentru această carte, fiind impresionat de grupul de români care a străbătut atâția mii de kilometri pentru a se iniția în tainele șamanismului siberian. Întrebările noastre i-au deschis inima, făcându-l să ne împărtășească credința proprie despre ființa umană, care, în viziunea sa, va reuși să facă trecerea spre o nouă lume;

Lui Nikolay Oorzhak, șamanul siberian fără de care nu ar fi fost posibilă această călătorie și familiei sale, care s-a îngrijit de noi și ne-a însoțit în această lume fascinantă;

Lui Victor, șamanul care ne-a sfătuit să părăsim aparențele lucrurilor și să căutam profunzimile în tot ceea ce facem sau ne înconjoară; acest om îl citise pe Mircea Eliade și știa despre Romania o mulțime de lucruri, uimindu-ne cu poveștile sale;

Grupului din care am făcut parte – Marga, Gabriela, Simona, Iulia, Vasile, Mircea, Camelia. Fiecare dintre noi a făcut ca această întâlnire să fie reală, nu doar o simplă idee sau intenție;

Traducătoarei noastre, Olga-Lera Oyun care a avut multă înțelegere și răbdare atât cu noi cât și cu șamanii pe care i-am întâlnit;

Lui Andreea și Florin Șerbănescu, Luminița Lifticariu, Carmen și Eugen Rotaru, a căror prietenie și ajutor financiar în traducerea și publicarea acestei cărți sunt de neprețuit.

De asemenea, țin să mulțumesc celor care vor citi această carte; îi asigur că nu este un subiect facil, nu e o poveste, ci o călătorie în lumea acelor ființe care, pe de o parte, ne fascinează prin activitatea pe care o desfășoară în folosul celorlalți, iar pe de altă parte, ne îndeamnă la reflecție atunci când le vedem manifestându-și puterile cu care sunt înzestrate.

Roberta Neamțu

Comoara vie a șamanismului

La granița dintre milenii lui Monguș Borahovici Kenin-Lopsan, clasic al literaturii tuvine, păstrător al înțelepciunii și tradițiilor populare, în orașul Kîzîl, capitala republicii Tuva, în cadrul unei ceremonii, i-a fost înmănat titlul de „Om al Secolului”. Așa cum a anunțat ziarul „Centrul Asiei”, premiul-unicat a fost executat în atelierul de giuvaeruri „Saiani” din Kîzîl. Pe soclu se află copia în miniatură a obeliscului „Centrul Asiei”, executată din serpentin și silueta unui om având capul din piatră de „ochi de tigru”. În mâinile acestuia se află o placă pe care stă scris „Omul Secolului”, executată din aur. Pe soclu, ajurată cu aur, apare cifra „2000”.

Valoare de simbol are și faptul că cel căruia i-a fost sortit să devină „omul secolului” și „comoara vie” s-a născut în anul 1925, pe data de 10 aprilie, în anul Vacii după calendarul din Tuva, pe malul râului Honderghei-Dzun, comuna Hemciksk, care a fost numit în popor „Râul cântător”. Am avut fericita ocazie să-i iau un interviu. Iată ce a răspuns Monguș Borahovici la întrebarea mea despre strămoși:

„Eu m-am născut la vremea transhumanței de primăvară. Iurta* a fost așezată pe un imens pat de frunze. Alături curgea râul Ceaș-Tal. Așa că eu pot fi numit fiu de nomad. Tata știa bine limbile mongolă și chineză. Odată, în iurta noastră a venit un lama rătăcitor din Tibet. Acesta nu vorbea nici limba tuvină, nici mongola. Tata a vorbit cu el în tibetană și a cerut să-i dea un

* Locuință mobilă din panouri și cupolă utilizată de nomazi – *n.t.*

nume fiului său. Călugărul tibetan mi-a dat numele de Kenin-Lopsan, ceea ce în traducere înseamnă Prostul-Genial.

Noi în iurtă eram zece surori și șase frați. Printre numeroasele rubedenii se numărau ciobani și păstori, fierari și barcagii, născocitori și șamani. Mama era meseriașă și născocitoare, tatăl vânător, felcer, cunoscător al datinilor populare și al binecuvântărilor; de la el am învățat frumusețea cuvintelor. Dinspre partea tatălui am avut un șaman celebru și meșter popular în persoana lui Duluș Donduk. Vărul nostru Sat Șirtekei, șamanul făcător de minuni, putea să danseze în picioarele goale pe jar, să cheme ploaia, să alunge grindina. Din partea mamei avem femeii-șaman de toată cinstea, precum Sat Vevilbaa și Kuular Handijap. Bunica Kuular Handijap era preamărită în popor drept Ulug-Ham sau Marea Șamaniță, Deer-Ham sau Șamanița Cerurilor, deoarece după datinile din Tuva era interzis să-i spui pe nume unui om respectabil și, după cum se știe, în comunitatea din Tuva șamanii și femeile șaman erau la vremea aceea cei mai respectabili oameni.

Din anul 1929 bunicii i-a fost retras dreptul de a alege, iar în anul 1938 fiul ei a fost arestat și împușcat, fiind declarat dușman al poporului și spion japonez. Peste douăsprezece zile de la arestarea fiului, au arestat-o și pe analfabeta bunică șaman, ea fiind condamnată „pentru activitate contrarevoluționară” la cinci ani privare de libertate. În anul 1949, șamanița în vârstă de 63 de ani a fost condamnată din nou la 15 ani. Șamanița Handijap a ispășit în lagărul de concentrare din orașul Cernogorsk. Fără să cunoască limba, comunica cu toată lumea. Ea a fost considerată printre pușcăriași ca fiind zeiță-șaman și clarvăzătoare. Aflându-se în lagărul de concentrare, ea a prezis data morții lui Iosif Stalin. După moartea lui Iosif Stalin a fost eliberată. A murit în drum spre iurta natală. În ianuarie 1969 a fost reabilitată post-mortem. Când eu aveam nouă ani, bunica Kuular Han-

dîjap mi-a făcut prima sfințire și mi-a prevestit soarta de „mare șaman alb”.

În iurta părintelui Monguș, cu inima cât un purice, ascultam legende, datini, povestiri epice, repetam recitățile rapide ale frazelor sfinte. Mă frapau reflecțiile copilului de odinioară despre stâncile răzlețe de piatră ce se înălțau în stepă. Mai târziu el scria:

Ca o pavăză, tăcută și imensă,
Ea se înalță, deschisă tuturor.
Și cu privirea fixă se uită drept în față-mi
Strângând în mână vasul din granit...

Pe tine anii nu te pot îmbătrâni.
Cine te-a creat, minune pământească ?
Tu ești cartea cunoașterii pentru poporul meu.
Uitându-te la noi misterios și cu mare înțelepciune”.

Încă din copilărie atenția lui Monguș a fost îndreptată către desenele de pe stânci, letopisețul de pe pietre. Despre aceasta ne vorbește în poezia lui „Sîin-Ciurek-Inimă de Maral” – așa se numea un deal singuratic din stepă, ale cărui stânci sunt acoperite de figuri de oameni și animale scrijelite în piatră.

Aici, în copilăria dragă și îndepărtată,
Se întâmpla că pășteam o turmă de capre-
Și-am înlemnit cumva, din întâmplare
Uitându-mă la stânca cea de piatră.

Uite așa am văzut eu pentru întâia oară
Pe luciul fin al peretelui de piatră
Marali, la fel precum cei vii
Și desenați acolo odinioară.
Zburau, cu corpurile lor lungi

Și cu capul tras spre spate....
Oare ce veste-n veacul nostru vroia el
Să ne trimită, strămoșul meu și pe-atunci nomad ?

Îmi place-asupra cărților să mă aplec.
Dar chiar și azi – este lucru mare -,
Văd printre-acele multe pagini
Anume pagina aceea de pe piatră !

Odată cu apariția în Tuva a scrierii, Monguș a fost printre primii care a învățat să-și scrie numele singur. Iarna zăpada era pentru el coala de hârtie, iar bățul de lemn-creionul. A învățat carte în iurta roșie, școala de vară pentru copii, după aceea în capitala Tuvei, orașul Kîzîl, la școala generală. Monguș știa pe de rost *Fata căpitanului* de A.S. Pușkin, tradusă în limba tuvină. El singur a scris un roman imens ce imita cartea *Război și pace* a lui L.N. Tolstoi. A devenit redactorul gazetei de perete și al almanahului manuscris „Valurile Ulug-Hem”. Tânărul capabil și dornic de cunoaștere a fost observat de scriitori și a fost invitat la seminarul literaților. Ziarul „Tineretul Tuvei” a publicat poezia sa „Bucuria Tuvei”, dedicată intrării Republicii Populare Tuva în componența URSS. Fiind printre cei mai buni absolvenți ai școlii din Kîzîl, acesta a fost trimis la Leningrad pentru continuarea studiilor.

Kenin-Lopsan a avut fericirea să nimerescă în singura din istorie grupă din Tuva, formată pentru trimiterea la studii la Facultatea de Științe ale Orientului a Universității din Leningrad. „Care au fost impresiile dumneavoastră inițiale despre marele oraș ?” – m-am interesat eu. „– Prima mea impresie a fost naiv spectaculară, ca a unui copil. Era interesant să mă uit la cupola catedralei Isakievski. Aici, în patria mea, eram obișnuit cu crestele de zăpadă, dar acolo am văzut o cupolă. Rotundă. După cum îmi părea mie, asemănătoare cu o iurtă mare.

PARTEA ÎNTÂI

CULTELE
ŞAMANISMULUI TUVIN

Capitolul I

ȘAMANISMUL TUVIN ÎN LITERATURA ETNOGRAFICĂ

Primul care a vizitat zonele de vest ale Tuvei, în anul 1842, a fost P.A. Cihacev, cunoscut specialist în științe ale Orientului. Lucrarea sa de căpătâi *Călătorie în Altaiul oriental*, editată la Paris în 1845¹, a reprezentat rezultatul unei lungi călătorii a omului de știință în Altai, Tuva și Kazahstan. În carte se găsesc mărturii interesante despre cultura populației autohtone, mai ales despre șamanismul tuvin care, după părerea lui P.A. Cihacev, este identic cu șamanismul din Altai. Însă concluzia finală a lui P.A. Cihacev – anume, că inițial cultul tradițional al tulinilor a fost cel lamaist, modificat printr-un șamanism târziu –, nu s-a confirmat ulterior. Toate cercetările efectuate în anii următori au demonstrat convingător că șamanismul a existat la tugini cu mult înainte de apariția budismului lamaist.

O muncă asiduă de culegere legată de șamanismul tuvin a depus întemeietorul turcologiei, acad. V.V. Radlov. Între 16 și 20 iulie 1861, în localitatea Kara-Hol, acesta s-a întâlnit pentru prima dată cu tuginii, mai concret a înregis-

¹ Tshichatcheff P., *Voyage scientifique dans l'Altai oriental et les parties adjacentes de la frontière*.

trat cântecele, ghicitorile și poveștile lor.² El s-a interesat de desfășurarea rânduielilor șamanilor în rândul populației băștinașe, concret a cules mărturii despre piatra magică *ceaș daș*, care chipurile aduce ploaia, grindina și furtuna. Ca lingvist și folclorist, V.V. Radlov a reușit în scurtă sa ședere la Kara-Hol să rețină și unele texte ale ritualurilor șamanice. Este important de menționat că V.V. Radlov, spre deosebire de P.A. Cihacev, considera șamanismul ca formă definitorie a reprezentărilor religioase ale tuvinilor. Relația sa cu tot ceea ce ținea de cultura poporului tuvin a fost mai complet exprimată în „Cuvântul înainte” la *Scrisorile...* elevului său N.F. Katanov.³ Însuși V.V. Radlov a pus bazele culegerii, cu un scop bine precizat și a publicat materiale privind etnografia tuvină, cu precădere texte ale șamanilor. Trebuie menționat de asemenea că datorită susținerii permanente și sub redacția V.V. Radlov au fost publicate cercetările lui H.F. Katanov, în primul rând *Modele...* în limbile tuvină⁴ și rusă⁵, care și în prezent sunt de mare valoare științifică. Metoda cercetărilor în teren propusă de V.V. Radlov și-a găsit continuatori în persoanele altor mari cercetători de la sfârșitul secolului XIX – N.F. Katanov și G.N. Potanin.

² Cihacev P.A., *Călătorie în Altaiul oriental*, traducere din limba franceză, cuvânt înainte și comentarii de V.V. Țibulski.-M.: Nauka, Red. princ. lit. orient., 1974.-360 p.

³ Katanov N.F., *Scrisori din Siberia și Turkestanul Oriental // Anexă la v.LXXII de Note ale Academiei de Științe Imperiale*.-Spb.: 1893, Nr.8.-114p.-P.7.

⁴ *Modele de literatură populară la populațiile turcice*, editate de V. Radlov, P.IX-Cuvântări ale urianhailor (soioților), tătarilor abakani și karağași. Texte culese și traduse de N.F. Katanov. Texte (tuvine).-Spb, 1907.-XXXII.-p.660-XI s.

⁵ *Modele de literatură populară la populațiile turcice*, editate de V. Radlov, P.IX-Cuvântări ale urianhailor (soioților), tătarilor abakani și karağași. Texte culese și traduse de N.F. Katanov. Texte (tuvine). -Spb, 1907.-XXXII.- p.660-XI s. În continuare: „Modele...”, textul rusesc.

Despre activitatea științifică a marelui explorator și cercetător din Asia Centrală, G.N.Potanin (1835-1920), academicianul V.A. Obrucev spunea: „Cu mare pasiune și dragoste acesta culegea legende, povestiri și credințe ale diverselor popoare ale Asiei”.⁶ Expediția sa în Mongolia a atins de două ori ținuturile Tuvei, mai întâi partea de sud de la Tannu-Ola, apoi văile Kaa-Hem și Ulug-Hem și țărmul lacului Tere-Hol. Cunoscând bine limba mongolă, G.N. Potanin și-a luat ca translator din limba tuvină un absolvent al școlii de misionari I.Cevalkalov, *teleut* ca naționalitate. G.N.Potanin se deosebea de predecesorii săi mai întâi prin faptul că făcea culegerea materialelor etnografice pe baza unui program special de cercetare în teren, alcătuit de el însuși. În acest program⁷ a inclus și descrierea recuzitei șamanilor tuvini precum *eerenner*-lăcașul sufletelor, tamburina-*dungur* și altele. Problematicii de etnografie tuvină îi este dedicată o parte importantă a lucrărilor lui G.N.Potanin.⁸ Principala lucrare, *Schițe despre Mongolia de nord-vest*, conține un mare număr de materiale. În mod deosebit ies în evidență în *Schițe*... paginile dedicate descrierii diverselor laturi al cultului șamanic la tuvini: durata rituelului, funeraliile șamanului, dobândirea darului șamanic, jurământul șamanilor, legenda devenirii șamanilor și a femeilor-șaman, ca fiind de proveniență cerească ș.a.m.d. În același timp G.N.Potanin a adunat mărturii despre *ee-*

⁶ Obrucev V.A. Meritele lui G.N. Potanin ca cercetător al Asiei Centrale // G.N. Potanin. Călătorii prin Mongolia. Ediție limitată.- M., 1948.- p.

⁷ Potanin V.G. Câteva probleme privind studierea credințelor, povestirilor, superstițiilor și rânduieilor la populațiile de alte etnii din Siberia / Întocmit de G.N.Potanin. Anexa la vol.XVII la IIRGO.- SPb., 1881-p.13.

⁸ V.5 Observații.- p.90.- V.XXXV, c.il., ed.II, p.7-10, 34-42, 81-101, ed.IV, p.10-13, 26-135.

renner-ii tuvini din care fac parte *Ak eeren*, *Emeghelcin eeren*, *Cialama eeren*, *Kuzungu eeren*, *Celeș eeren*. De asemenea a venit cu un material despre folosirea de către tuvini a pietrei magice *ciat daș* (*ceaș daș*), jertfirea fără vărsare de sânge a animalelor domestice și a evidențiat două categorii de șamani tuvini: șamani din neam și șamani de proveniență cerească. Analizând concepțiile religioase al tuviniilor, G.N. Potanin a ajuns la concluzia existenței concomitente a șamanismului și lamaismului în Tuva. Legat de aceasta, el a prezentat o descriere a câtorva atribute ale șamanilor mongoli și tuvini și a făcut o scurtă caracterizare comparativă a procedurilor de ritual.

A.V. Potanina, soția și însoțitorul permanent al lui G.N. Potanin a remarcat un amănunt foarte important pe banda laterală a tamburinei tuvine – lipsa chipului omenesc⁹, ceea ce, așa cum avea să devină evident mai târziu, este trăsătura caracteristică a tamburinelor șamanilor din Altai.

În anul 1889 apar lucrările celor doi expediționari ruși care au fost în Tuva, M.P.Fabrițius și P.E.Ostrovskih, care însă nu aduc nimic nou cu privire la studiul problemei în discuție. M.P. Fabrițius scria ca și înainte că „religia soioților ba e lamaism, ba e șamanism”.¹⁰ P.E. Ostrovskih a adunat o colecție etnografică pentru muzeul din Berlin, dar nu a comunicat nici un fel informații referitoare la ritualurile sau atributele șamanilor.¹¹

⁹ Potanina A.V. *Din călătoriile în Siberia Orientală*, Mongolia, Tibet și China.-Culegere de articole ale A.V.Potanina.- M., 1895.-p.55.

¹⁰ Fabrițius M.P., *Ținutul Saiani. Scurt raport geografic asupra ținutului și descrierea modalităților de comunicare de acolo.* // Informațiile societății geografice imperiale ruse. Vol.XXXV, ed.1.- SPb., 1899.- p.105.

¹¹ Ostrovskih P.E., *Importanța teritoriului Urianhaisk pentru Siberia meridională*// *Informațiile societății geografice imperiale ruse.* Vol.XXXV, ed. III.- SPb., 1899.- p.336.